

בניית מזבח מאבנים שלמות ופסול הנפת ברזל

- א. הגדרת 'אבנים שלמות' הכשרות למזבח
 - ב. טעם הפסול באבנים שהונף עליהן ברזל
 - ג. הנפת ברזל על אבני המזבח טרם הקדשתן
 - ד. סיתות שאינו בברזל
 - ה. פגימת אבן והנפת ברזל על אבן אחת מאבני המזבח
 - ו. הפיכת בשר הקורבנות שעל המזבח במזלג מברזל
 - ז. עוף שנמלק כשהמזבח היה פגום
 - ח. חינוך בתמיד של שחר במזבח שנפגם ותוקן
 - ט. הנפת ברזל על אבני ההיכל
 - י. במה מאבני גזית
 - יא. איסור "לא תעשון כן לה' א-להיכם" בהנפת ברזל על אבני מזבח
- נספח: קיבוץ דינים שנוהגים אף בימינו, ויסודם באיסור הנפת ברזל על גבי המזבח

מדיני בניית המזבח הוא בנייתו מאבנים שלמות, ואיסור הנפת ברזל על אבניו. ברמב"ם (בית הבחירה א, טו) מבואר שהנפת ברזל פוסלת אף כשאינה פוגמת את האבנים, וכן מבואר שדין הכבש כמזבח לעניין זה. במנ"ח (מצווה מ, בקומץ המנחה) מבואר שלוקים על בניית אבני גזית במזבח, אף אם לא הקריבו כלל על המזבח, ואפילו אם סתר תיכף את האבן הפסולה.

יש לברר מהם גדרי איסור זה: מהי הגדרת 'אבנים שלמות', מה טעם הפסול באבנים שהונף עליהן ברזל, מה דין אבנים שהונף עליהן ברזל קודם שהוקדשו, מה דין סיתות שאינו בברזל, מה דין מזבח שהונף ברזל על חלק מאבניו, האם וכיצד השתמשו בכלי ברזל לסיוד המזבח ולהפיכת האימורים שעליו, מה דין קורבנות שנשחטו כשהמזבח היה פגום, האם יש צורך לחנוך מזבח שנפגם ותוקן, האם פגם והנפת ברזל פוסלים רק במזבח או גם בחלקים נוספים מהמקדש, ועוד. המאמר שלפנינו יעסוק בפרטים אלו.

* [הערות המערכת: בעניינים אלו, יעוין גם במאמרים שפורסמו במעלין בקודש במשך השנים: הרב הלל בן שלמה, סיתות אבני המזבח, מעלין בקודש י (תמוז תשס"ה) עמ' 41-44; עמ' הרב יהושע פרידמן, אבנים שלמות לבניין המזבח, גיליון יח (אלול תשס"ט) עמ' 13-21; תגובת הרב הלל בן שלמה: אבנים שלמות הן אבנים חלקות, שם עמ' 187-197; תגובת הרב פרידמן: תגובה לתגובה, שם עמ' 199-200; תגובת הרב עמיחי אליאש למאמרו של הרב פרידמן, גיליון יט (אדר תש"ע) עמ' 181-188].

בסוף המאמר צורף נספח, ובו קובצו דינים שונים הנוהגים בימינו, ויסודם באיסור הנפת ברזל על גבי המזבח.

א. הגדרת 'אבנים שלמות' הכשרות למזבח

יש לחקור בעצם המצווה שנאמרה בבניין המזבח, "אבנים שלמות תבנה" (דברים כז, ו), האם כוונת התורה היא שהאבנים יהיו 'שלמות' כפי שהיו בשעת בריאתן ולא השתנו מאופן בריאתן, ולפי זה אם הייתה האבן פגומה משעת בריאתה כשר, או שיש צורך באבנים 'שלמות' ולא פגומות, דהיינו, ללא שבר ופגם, ולפי זה – גם אבן שהייתה פגומה משעת בריאתה פסולה. ומצינו בעניין זה שתי שיטות בראשונים.

הרב אהרן מרדכי הלוי שדמי (קובץ מוריה שנה כה גיליון ו-ח, עמ' קעח) ציין למה שכתב הראב"ע (שמות כ, כב) בעניין זה: "אבנים שלמות, כמו שהן נבראות". ובתוס' (סוכה מט ע"א) הקשו, היאך בנו את המזבח, ומניין היו אבנים שלמות ומדויקות, לאור האיסור להניף ברזל על אבני המזבח, והאריכו שם בעניין השמיר, וכתבו ליישב ע"פ הגמרא (זבחים נד ע"א), "שבנו אותו באבנים החלוקות, כגון חלוקי אבנים מן הנחל שבחול הים, ובחול הים נבראו חלקות מששת ימי בראשית". התוס' נקטו שבאבנים אלו מתקיים דין "אבנים שלמות תבנה". נמצא גם לדעת התוס', אבנים שלמות היינו אבנים כפי שהיו בשעת בריאתן ולא השתנו בידי אדם, וכדברי האבן עזרא (ועי' בחולין יח ע"א תוד"ה וכמה), אלא שהתוס' הוסיפו את החלקות של האבנים, שלא הוזכרה בדברי הראב"ע.

האברבנאל כתב בטעם המצווה של אבנים שלמות ולא גזית: "שהטבעי נכבד מן המלאכותי, כי הטבעי בחכמת ה'", וגם בדבריו משמע כשיטת האבן עזרא והתוס'. עם זאת, ניתן להבין שכוונתו לומר ששלמות היינו ללא שבר ופגם, וכפי שנאמר במפורש ברש"י (זבחים נד ע"ב), על האמור בגמרא שם: "וכי תימא דגיז ליה [=שיסתור חלק מן המזבח], אבנים שלמות כתיב", וכתב רש"י: "ופרכינן והא אבנים שלמות כתיב – שיהא חלק ולא פגימות פגימות, ואי אפשר לסתירה להיות חלקה".

הנפקא מינה בין שני פירושים אלו, היא באבן שפגומה מששת ימי בראשית, והפגימה היא מעצם ברייתה, וכגון שיש בה חריץ עמוק באמצע האבן, או כל פגימה אחרת. אם נאמר שנדרשת אבן שלמה ללא פגימה, הרי אבן זו פגומה ופסולה למזבח, אבל אם נאמר שנדרשת אבן כפי שהיא נבראה, אם כן אבן זו כשרה היא למזבח. ויעוין עוד במאמרו של הרב שדמי, שהאריך בדברים יקרים בעניין זה.

ב. טעם הפסול באבנים שהונף עליהן ברזל

בטעם האיסור לבנות מזבח מאבנים שהונף עליהן ברזל, כתב הרמב"ם (מורה הנבוכים ג, מה) שהוא משום שאינו בדין שיונף המקצר על המאריך¹. ועוד הוסיף, שעובדי ע"ז היו בונים את מזבחותיהם באבני גזית, והתורה הזהירה מלהידמות להם. והסביר על פי זה גם את האפשרות של בניית מזבח אדמה (שמות כ, כא).

והחינוך (מצווה מ) הוסיף, שהוא כדי שנקבע בנפשותינו שבסיבת המזבח, יבואו לנו מחילת העוון והברכה והשלום אחרי כן, וכדי לזכור זאת, הצטוונו שלא לעשות בו דבר כלל בכלים המוכנים להשחתה, וזהו הברזל שכורת ומוכן תמיד לשפוך דם. וזאת על פי שיטתן הכללית של החינוך, שהאדם נפעל כפי פעולותיו, ומחשבותיו הולכות לעולם אחרי מעשיו, ולכן ראוי לעשות פעולות כפי כוונת הדברים. טעם נוסף כתב רבנו בחיי בספרו שולחן של ארבע (שער א), שהברזל הוא כוחו של עשו, וכדברי אביו יצחק בברכתו (בראשית כז, מ): "ועל חרבך תחיה", ונאמר (מלאכי א, ג): "זאת עשו שנאתי", לכן הוא מרוחק מן המקדש.

ג. הנפת ברזל על אבני המזבח טרם הקדשתן

מבואר במשנה (מידות ג, ד) שהנפת ברזל על אבני המזבח נאסרה גם מחוץ למקדש. עם זאת, שיטת התוס' (סוכה מט ע"א) שאיסור זה שייך רק אחרי שהאבנים הוקדשו למזבח, אבל קודם לכן מותר להניף עליהן ברזל.

ה'משנה למלך' (הל' בית הבחירה א, טו) הביא סברה זו בשם באר שבע, ותמה עליה: "וזוה אינו נראה כלל, דהאיסור אינו בשעת הנפת הברזל כי אם בשעת הבנין, כדכתיב לא תבנה אתהן גזית". ומכיוון שהאיסור הוא בשעת הבנין, הבין ה'משנה למלך' שאין לצמצם אותו רק לאבנים שהוקדשו (ואולי התכוון להסתמך על האמור בגמרא ב"מ נז ע"ב, שבונים בחול ואחר כך מקדישים). בספר יד דוד (סוכה שם), כתב שנראה שה'משנה למלך' לא ראה את דברי התוס' הללו, שאם לא כן, בוודאי היה מזכירם. והוסיף היד דוד, שבלאו הכי קשה על התוס', מהאמור במשנה (שם) שחופרים למטה מבתולת הקרקע ומביאים משם אבנים שלא הונף עליהן ברזל, והרי לפי התוס' היה אפשר להניף ברזל לפני ההקדשה. וציון לכמה אחרונים שדנו בזה, ועוד הקשה על התוס', שמדבריהם נראה שבנו את המזבח מחלוקי אבנים מהים, והרי במשנה נאמר שהביאו את האבנים מבקעת בית הכרם. ובשלמא לשיטת

1. ועיין בספר חכמה ומוסר לסבא מקלם (א, יא), שחקר במה חטא הברזל, ומתוך כך ביאר שרצה הקב"ה להראות שלא רק הרצח בעצמו שנוא לפניו, אלא גם הסיבה שעל ידה נגרם הרצח, ואפילו רצח בשוגג. והמשיך ועורר לתשובה והתחזקות לפי זה, ולהתגברות על תחבולות היצר הרע, וזאת על ידי יישוב הדעת וחשבון הנפש.

רש"י שהיו בקרנות אבנים גדולות, ניתן לומר שאבנים אלו הובאו מבקעת בית הכרם, אך לתוס' גם בקרנות היו חלוקי אבנים, וצ"ע. עד כאן תורף דברי היד דוד.

ה'מנחת חינוך' (מצווה מ) הוסיף והקשה, שהרי התוס' עצמן הביאו את האמור בגמרא (ע"ז נד ע"ב), שבית חשמונאי גנזו את אבני המזבח ששקצו אנשי יון, ואמר רב ששת ששיקצו לע"ז, ורב פפא אמר שסמכו על הפסוק "ובאו בה פריצים וחללוה", והיינו דאע"פ שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, מ"מ כיון שנתחללו האבנים, כבר חל עליהן שם ע"ז אח"כ, ומקשה הגמרא נתברינהו, ומתרצת אבנים שלימות אמר רחמנא, ומקשה ננסרינהו, ומתרצת לא תניף עליהן ברזל אמר רחמנא. והנה, לדברי התוס', שאיסור דלא תניף אמור רק באבנים שהוקדשו למזבח, לא ברור מדוע הוא חל באבנים שבאו פריצים וחיללו את קדושתן.

וכן ב'הר המוריה' (הל' בית הבחירה א, טו), אחר שהביא דברי התוס', הקשה מהצורך של שלמה המלך בשמיר, וכן מדברי הגמרא בע"ז, וכן מדברי הגמרא בזבחים נ"ד, בעניין בנייה מחלוקי אבנים. והמשיך וכתב:

ובאמת התוס' לא כתבו זה לאמת, רק הכי כתבו וז"ל: והיינו יכולין לחלק בין קודם שהוקדשו אבנים למזבח, דעודן חולין לאחר שהוקדשו, אבל אין צריך, דמשמע בזבחים נ"ד א' שבנו אותם באבנים החלוקות, כגון חלוקי אבנים מהנחל שבחול הים, ובחול הים נבראו חלוקות מששת ימי בראשית. עכ"ל. אלמא שעלה על דעתם לחלק בזה, ושוב מסקי שאין לחלק בזה, ואם כן אתי שפיר המשנה דמדות. אבל לכאורה מהך דגיטין קשה, איך ס"ד לחלק בזה, דאם כן למה הוצרך לו כל הטורח הזה.

ויעוין עוד שם, ובשו"ת רדב"ז (ה, צג). ובבית יצחק (או"ח סי' כו-כז) כתב לתרץ שאמנם חיללו את הכלים, אך לאחר החילול זכה בהם הקדש, לראשונים הסוברים שיש קניין חצר להקדש, ולכן שב איסור הברזל לחול עליהן. ע"כ. אמנם תירוצו אינו מתאים לראשונים הסוברים שאין חצר להקדש. ויעוין עוד במה שהאריך בהתאמת הדברים לשיטת הרמב"ן, שגוף ההקדש מתחלל, שלא כשיטת בעל המאור שגוף ההקדש לא נתחלל.

בהערות הגרי"ש אלישיב (סוכה שם) הקשה, מאחר שבאו פריצים וחיללוה, למה אסור להיכנס לעזרה בטומאה, וכן כיצד מקריבין אף על פי שאין בית – ותירץ שכל מה ששייך לומר באו פריצים וחיללוה, היינו שאין דין מעילה, משום שחיללו ממון הקדש ואין כאן ממון הקדש, אבל ודאי שעדיין נותרה קדושה על המקדש והאבנים המחוללות, ויש כאן איסור כניסה בטומאה, אף על פי שחיללוהו זרים. ועוד הוסיף הגרי"ש, שלכאורה קשה, מה היו צריכים בית חשמונאי לאותן אבני המזבח, והרי קיי"ל שכלי שרת שנפגמו, אין מתקנים אותם להשתמש בהם שוב, וכגון סכין שנפגם, ואם כן, אף על פי שלגבי מזבח לא נאמר דין זה, מ"מ לא מובן למה היו צריכים לכתחילה לקחת אותן אבנים שכבר נפגמו, אלא ודאי שכיון שכבר שימשו למזבח אם כן חשיבותן גדולה יותר, ולכן היה עניין באותן אבנים עצמן.

ועוד הוסיף הגרי"ש, שנראה שהתוס' לא התכוונו להתיר הנפת ברזל לפני ההקדשה למזבח, אלא כוונתם להנפת ברזל לפני עצם ייחוד האבנים למזבח, שאינה פוסלת, ולכן חילול אבני המזבח בבית חשמונאי לא הועיל להתיר הנפת ברזל, שכן היה להם עניין באותם אבנים, ולא התבטל ייחודן למזבח. ע"כ תורף דברי הגרי"ש.

בשו"ת שואל ומשיב (ח"א מהדו"ק ח"ג סי' עז השני) תירץ את הקושי מהגמרא בע"ז, על פי מה שכתב בשער המלך (סוף הל' איסורי מזבח) להקשות, היאך יצאו הכלי שרת לחולין, והרי פדיון אינו מועיל בכלי שרת. ותירץ על פי מה שכתבו התוס' (מנחות ק' ע"ב ד"ה וכלי) שמן התורה יש לכלי שרת פדיון, ורק מדרבנן אין להם פדיון, ויעוין שם עוד.

ובאבי עזרי (הל' בית הבחירה א, טז) יישב קושיית האחרונים, וכתב שיש שני דינים: (א) אסור לבנות באבנים שהונף עליהן ברזל. (ב) אותן אבנים שהונף עליהן ברזל נפסלו. ואם כן, ודאי שהאיסור לבנות באבנים אלו, חל גם באבנים שהוקדשו רק אחרי הנפת הברזל, וכמו שתמה ה'משנה למלך' הנ"ל, שעל זה נאמר האיסור ולא תבנה אתהן גזית. אבל לגבי הפסול, שנלמד מהפסוק (שמות כ, כב): "כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (רמב"ם שם, טו), הוא אמור רק באותן אבנים שהונף עליהן ברזל אחרי שהוקדשו, שהחילול שייך דווקא במקום שבו חלה קדושה. ונפקא מינה למקרה שבו לא נמצאו אלא רק אבני חולין שהונף עליהן ברזל, שכיון שהן לא נפסלו, אלא רק יש איסור לבנות בהם, יש לומר שאיסור זה נדחה כאשר אי אפשר באופן אחר, ולכן שפיר הקשתה הגמרא בע"ז, שיש איסור לשבור את האבנים אף שהן התחללו ונעשו חולין, שכן עדיין שייך בהן איסור הנפת ברזל. לעומת זאת, נושא הדיון בדברי התוס' הוא אופן בניין המזבח בבית שני, כשלא היה השמיר, ולזה יש לומר שכיון שאי אפשר בעניין אחר, התירו לבנות באותן אבנים שהונף עליהן ברזל בעודן חולין, משום שהן לא נפסלו.

ד. סיתות שאינו בברזל

הרמב"ן (שמות כ, כב) כתב שדווקא על ברזל הקפיד הכתוב שלא יונף על המזבח, אבל אם בא לסתת אותן בכלי כסף או על ידי שמיר, הדבר מותר אף במזבח, ואף שהאבנים אינן שלימות.

ב'הר המוריה' (בית הבחירה א, ח) הקשה על כך ממאמציו של שלמה המלך להשיג שמיר, והרי היה אפשר לסתת את האבנים באמצעות כסף. וכן הקשה מהגמרא בע"ז המזכירה שמיר דווקא כאמצעי לסיתות האבנים. וכתב שאין לומר שעל ידי שמיר לא היו חלקות, שאם כן, באיזה אופן יש למצוא להכשיר ע"י כסף וע"י שמיר באבני מזבח כיון שעדיין יש כדי חגירת ציפורן. והציע לתרץ, שדווקא השמיר יצר אבנים חלקות, ולא הכסף. והקשה מהמשמע מהירושלמי שבבית שני היו אבני חושן מסותתות (כפי שעולה מהסיפור בדמא בן נתינא), למרות שלא היה שמיר.

בהערות הגרי"ש אלישיב (סוטה מח ע"ב), הקשה על הרמב"ן את קושיית התוס', בעניין אבני המזבח ששיקצו מלכי יון, למה לא ניסרו אותן עם השמיר, והרי לשיטת הרמב"ן, לא איכפת לנו שיהיה פגם כחגירת הציפורן, אם הדבר נעשה על ידי שמיר. והוסיף שאין להקשות, למה לא נסרוהו עם כלי כסף, שכן אפשר שבדרך הטבע אין הכסף חזק כל כך עד שיהיו יכולים לסתת בו אבנים בצורה טובה.

האחרונים (קרן אורה, רש"ש גיטין סח ע"א, ועוד) כתב שהרמב"ן לשיטתו בפירושו על התורה (שמות כה, ז), שהדין שאין מסרטין באיזמל לא נאמר אלא באבני החושן, שאליהן מתייחס הכתוב "במילואותם", אבל באבני האפוד אפשר לסרט באיזמל, ואם כן, לדבריו עצמו אין שום הוכחה מדמא בן נתינה, שהיה שמיר בבית שני, שבאמת לא היה, ואצל דמא שחיפשו אבנים, היה זה בשביל אבני האפוד, וזה שפיר יכולים לסרטו בסכין, ואם כן, לא היה שמיר בבית שני, ולא תקשה מדוע לא ניסרו את אבני מזבח ששיקצו מלכי יון בבית שני. וברש"י (גיטין סח ע"א ד"ה לאבני), מפורש שלא כרמב"ן, שכן כתב שגם באבני האפוד אין מסרטין באיזמל.

אך קשה לפי זה, שאם בטל השמיר המבואר כאן שהיה בחורבן הבית, היינו בחורבן בית ראשון, אם כן, היאך בנו מזבח בבית שני, והרי לא היה שמיר, ולסרט באיזמל אסור, שנאמר אבנים שלמות. וצ"ל לדבריהם, שמתחילת בניין הבית עדיין היה השמיר שיוכלו לבנות הבית, אבל יקשה לפי זה, שאם כן, מניין לנו שבתחילת הבית היה ולא לאחר מכן.

שוב היה נראה, שלעולם אין כוונת הרמב"ן לומר שאפשר לבנות ע"י השמיר ואין חסרון בשלימות, אלא כוונתו רק שמצד חסרון דלא תניף עליה ברזל, הוא לא נאמר אלא בברזל ולא במסתתים אחרים, אבל לעולם אפשר שיש בו חסרון מצד ההחיתוך אינו מדויק, ואם כן, לעולם אפשר שגם בבית שני היה השמיר, ובאבנים ששיקצו מלכי יון, לא היה שייך להשתמש בו, וכמו שכתבו התוס'. ע"כ תורף דברי הגרי"ש.

ומה שכתב הרמב"ן, שבשאר מיני מתכות אפשר להניף על המזבח, כן מתבאר מדברי התוספתא (ב"ק ז, ו): "וכי מה ראה הכתוב לפסול את הברזל יותר מכל מיני מתכות, מפני שהחרב נעשית ממנו, והחרב סימן פורענות, והמזבח סימן כפרה, מעבירין דבר שסימן פורענות מדבר שסימן כפרה". וכעין זה במסכת שמחות (ח, טז). אמנם בישועות מלכו (על הרמב"ם, בית הבחירה א, טז) צידד להחמיר גם בשאר מתכות, מכוח הגמרא בע"ז, וצ"ע.²

2. עוד נציין למה שכתב המג"א (קפ, ד) שאיסור הנפת ברזל נאמר דווקא בברזל ולא בחומרים אחרים. והפרי מגדים (או"ח אשל אברהם קפ, ד) כתב שהוא מסופק בזה, וכתב שאולי בשאר מתכות אי אפשר לסתת בלי פגימה. ובשבט הלוי (א, רה) כתב שדברי המג"א עם דברי הרמב"ן, והוסיף שנראה שהתוס' (חולין יח ע"א ד"ה וכמה) חולקים על הרמב"ן.

ה. פגימת אבן והנפת ברזל על אבן אחת מאבני המזבח

יש שכתב (רמב"ם הל' בית הבחירה א, טז; ע"פ מכילתא סו"פ יתרו), שאבן שנפגמה או שנגע בה ברזל, אחר שנבנית במזבח או בכבש, אותה האבן פסולה והשאר כשרות. ויש שכתב שאמנם אם נפגמה אחת מאבני המזבח, היא פסולה וכולן כשרות (הגר"א על מסכת מידות ג, ד; וכע"ז בערוה"ש הל' בהימ"ק ד, י), אבל אם הונף ברזל על מקצת המזבח, פסול כל המזבח.³ ויעוין עוד בזה בדברי האבי עזרי הנ"ל, שמהם עולה שרק האבנים שנגע בהן הברזל נפסלו.

ו. הפיכת בשר הקורבנות שעל המזבח במזלג מברזל

רש"י (יומא יב ע"א ד"ה אמר) כתב שהכהנים היו מהפכים את האימורים בצינורא, דהיינו מזלג של ברזל. והקשה הרש"ש, מדוע לא חששו שהברזל יפסול את המזבח. ובתפארת ישראל (יכין מסכת מידות פרק ג משנה ד) תירץ שהכהנים זריזים הם, ולא יבואו לידי נגיעת הברזל במזבח עצמו. ובהגהות טל תורה (להגר"מ אריק ז"ל, זבחים פ"ה ע"א) תירץ, על פי מה שכתב במנ"ח (מצווה מ אות א) שאין איסור לנגוע אלא רק אם נוגע באבן ממש, אבל אם נוגע בסיד שעל גבי המזבח לא, ולהכי לא היה חשש במזלגות של ברזל כיון שהיה המזבח מסויד בסיד.

בספר חוקת היום (להגה"ח ר' שלום בראנדר ז"ל; יומא יב ע"א) כתב לתרץ, שאין חשש בהיפוך הקורבנות שעל גבי המערכה עם מזלג, שכן יש שם הרבה עצים ובשר ודשן, והחשש שמא יגע עם המזלג במזבח עצמו הוא רחוק, וזאת בשונה מסיווד המזבח בכפיס של ברזל,

3. ובספר משאת המלך (סי' רצד) הקשה על הגר"א, מהאמור במכילתא: יכול שאם בנה שתי אבנים גזוזות שהונף עליהן ברזל, יהיה המזבח כולו פסול תלמוד לומר "לא תבנה אתהן גזית", הן פסולות ולא המזבח כולו פסול. ותירץ, שהחילוק הוא בין הנפת ברזל לפני שיקוע האבנים בבניין, שאז נפסלת רק האבן שהונף עליה ברזל, ובין הנפת ברזל על אבן שכבר שוקעה במזבח, שחשובה כהנפה על המזבח כולו. ע"כ. וע"ע באורך בביאור שיטת הגר"א במאמרו של הרב שמעון א' גולדברג בקובץ מנחה ליהודה (עמ' 25), ובשו"ת משפט כהן (סי' צד).
עוד נציין בזה לספק שהעלה בשו"ת להורות נתן (טו, לט) שמהמכילתא עולה שהיה מקום לומר ששילוב שתי אבנים פסולות פוסל את כל המזבח. ולכאורה למאי נפקא מינה, אי כל המזבח נפסל או רק האבנים, כיון שסו"ס המזבח פסול לעבודה, כיון שחסרה ממנו אבן, והו"ל כנטל קרנה של מזבח, שפסול. וכתב שהנפק"מ היא למסלק את האבנים הפסולות ומתקנון, שלמסקנת המכילתא לא נפסלו אלא אותן אבנים, אך שאר המזבח נותר בכשרותו, ושפיר מהני תיקון כזה. והמשיך וכתב שלפי זה, במזבח שנפגם, שאין גילוי מקרא שרק מקום הפגם נפסל, לכאורה נפסל כולו, ולא מהני תיקון הפגימה. ולפי זה התקשה בדברי הר"ם מעיל צדק המובא בב"ח (או"ח סי' קפב), שכתב להדיא שדי בסתימת מקום הפגימה גרידא.

שבו שפיר יש חשש לנגיעה באבן עצמו. ועוד תירץ שהכוהנים בעבודתם זריזים הם, וכעין דברי התפארת ישראל, והוסיף וחילק בינם ובין האומנים שנאסר עליהם לסוד בכלי ברזל.⁴

ז. עוף שנמלק כשהמזבח היה פגום

ה'מקדש דוד' (קדשים, לג) כתב שמליקת העוף בזמן שהמזבח פגום, כשרה, ואם יתקנו את המזבח מיד לאחר המליקה, אפשר יהיה להזות עליו את הדם.

ח. חינוך בתמיד של שחר במזבח שנפגם ותוקן

ה'מנחת חינוך' (סוף מצווה תא) והחזו"א (מנחות, ל) הספקנו, במזבח שנפגם בו אבן או נגע בו ברזל, שנפסל ואח"כ תיקנו, האם דינו המזבח חדש, שאין מקריבים עליו תחילה עולת תמיד של בין הערבים, אלא מחנכים אותו בתמיד של שחר, או שדווקא בחדש לגמרי הדין כן. יש שהסיקו מלשון הרמב"ם: 'היה מזבח חדש שעדיין לא קרב עליו כלום לא יקריבו עליו תחלה בין הערבים', שמזבח שנפגם אינו צריך חינוך (רדב"ז הל' תמידין ומוספין א, יב; שבט הלוי יא, קונטרס הקדשים, ג). ויש שנקטו שמזבח שנפגם צריך חינוך (הגהות הגר"י פערלא על המנחת חינוך שם; שיעורי הגר"ד, סי' י, בשם אביו הגר"ז).

ט. הנפת ברזל על אבני ההיכל

שיטת הראב"ד (בית הבחירה ו, טז, ויעוין בערוה"ש הל' ביהמ"ק ד, יג) שהנפת ברזל אסורה על כל אבני ההיכל, ולרמב"ם (שם) דווקא על אבני המזבח, אבל אבנים של בניין בית המקדש אין הנפת ברזל עליהן פוסלן, ובלבד שלא יתקן בפנים. וכן כתב בדעתו הכס"מ (בית הבחירה א, יד). ובאבן האזל (בית הבחירה א, טז) כתב, שדברי הראב"ד הללו מתייחסים למי שנותץ אבן אחת מן המזבח, שכן הוא מכל הלשכות ומכל העזרות. ויעוין עוד באור שמח (שם הט"ז).

בדומה לרמב"ם, יש שכתבו (ריטב"א ביומא יט ע"א; שיטה לרשב"י בס' פירושי הראשונים עמ"ס תמיד ל ע"א, בלשון ראשון) שלשכת הגזית נקראית כן על שם שהייתה בנויה אבני גזית, שכן לא נאסרה בנייה מאבני גזית אלא במזבח, ולא בשאר המקומות, ובלבד שיסתתרו את האבנים מחוץ למקדש, ככתוב (מלכים א' ו, ז): "כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו". ועי' דרך חכמה (הל' בהב"ח ה, יז, ביאור ההלכה ד"ה לשכת).

4. ובדרך אגב נציין שרבינו חננאל שם ביאר באופן אחר מהו צינורא שכתב: "ומהפך בצינורא. פי' עצי נורא, שנמצא כי נתרבה בגדים ועבד עבודה ונקבע בכהונה גדולה. והיפך צינורא היא עבודה". פירוש הר"ח הובא בשמו בתוס' (סנהדרין יד ע"ב ד"ה צינורא).

י. במה מאבני גזית

ה'משך חכמה' (שמות כ, כב) כתב שאף הבמה אינה נבנית באבני גזית, והוכיח זאת מכך שאיסור בניית גזית נאמר במתן תורה, והרי מיד אחרי מתן תורה בנה משה במה. ועוד כתב, שלכן אסור להביא סכין על השלחן בברכת המזון, שמכפר כמזבח של במה, שבניין במה כשר בלילה, וגם בלילה מכסים את הסכין.

יא. איסור "לא תעשון כן לה' א-להיכם" בהנפת ברזל על אבני מזבח

יש סוברים (עי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך לא תעשון כן) שהפסול דבר קדוש בלי להשחיתו, כגון נוגע בברזל באבן מאבני המזבח ופוסל אותה, או פוגם אבן מאבני מזבח בפגימה כחגירת הציפורן ופוסלה, ואין הפגימה עושה רושם, אינו עובר ב"לא תעשון כן", שלא נאסר אלא איבוד גוף הדבר והשחתתו, ולא פסילתו. ויש סוברים שפסילת דבר קדוש, אף על פי שאינה משחיתתו, יש בה משום "לא תעשון כן".

נספח: דינים ומנהגים שונים שיסודם באיסור הנפת ברזל על גבי המזבח

א. **חיתוך חוטי הציצית בסכין:** כתב בספר יוסף אומץ (א, רכט) שבמטה משה⁵ כתב שלא לחתוך חוטי הציצית בסכין אלא בשיניים⁶, וכן נוהגין המדקדקים,⁷ משום דלא יניף עליהם ברזל.⁸ ומטעם זה נראה לי דאין לתוחבן בכנף על ידי מחט או סכין, רק על ידי קוץ.⁹

ב. **כניסה לבית הכנסת בסכין:** בארחות חיים (הל' בית הכנסת דף ח) כתב בשם מהר"ם מרוטנבורג, שאסור להיכנס לבית הכנסת בסכין ארוך, שהרי התפלה מאריכה ימיו של

5. סי' יג, שכך מצא בשם ר' דוד בר מנחם.

6. וכל'כ במ"א סי' יא ס"ק יח ומ"ב שם ס"ק סא, וראה בספר טעמי המנהגים (עמ' י אות יט). וכן הוא בכף החיים פלאגי (סי' י סעיף יב) בשם קיצור השל"ה (דף נג ע"ב). וכל'כ בעוד יוסף חי (פרשת נח אות טז). ע"ש. ובספר בית ברוך על החיי אדם (כלל יא ס"ק קכא) כתב שאין קפידא זו של חיתוך בסכין קיימת, רק באופן שעל ידי החיתוך נשלם המצוה, כגון שהחוטים אינם מופרדים, וחוטכם כדי להפרידם שיהיו שמונה, אבל לאחר שהציציות כבר מוכנים אין קפידא בזה. אמנם בכף החיים (ס"ק יז) כתב, שגם יישור הציצית לא יעשה בברזל, וגדולה מזו מציין בספר אורחות רבנו (ח"א עמ' כא) שפעם אחת הוצרך מרן בעל הקהלות יעקב להחליף הציציות לחדשות, והקפיד להתיר הציציות הישנות ביד ולא חתכם בסכין.

7. וכל'כ בשיירי כנה"ג שם, הגהות הטור ס"ק א, שאין העולם נזהרין בזה אלא בני עליה.

8. דברים כז, ה, לגבי המזבח בהר עיבל (ושמות כ, כב "לא תבנה אתהן גזית, כי חרבך הנפת עליה ותחלה" לגבי המזבח במקדש).

9. נראה שחומרא זו היא ע"פ שיטת הרמב"ם (בה"ב א, יד-טו) שהאיסור במזבח הוא בעצם נגיעת הברזל גם בלי שום חיתוך, והאריך בזה הגרי"פ על רס"ג (לאו קפו-קפז).

אדם (ברכות נד ע"ב) והסכין מקצר את ימיו של האדם. וכן הוא בכל בו (סי' יז) ובתשב"ץ (סי' רב). ע"ש.¹⁰

ג. **כתיבת ס"ת בכלי ברזל:** יש שכתב שנוהגים לכתוב בנוצות עופות טהורים ואין כדאי לכתוב בברזל דנוקב, ועוד, שהתורה מארכת ימים והברזל מקצר, ואף בחידושי תורה נכון לבלי לכתוב בקנה של ברזל מטעם זה.¹¹ ויש שכתב דנכון לכתוב את הכתובה מקנה ולא מקולמוס של ברזל, דהאשה דומה למזבח כפרה שכתוב עליו ואם מזבח אבנים וכו', ועוד שהמזבח מטיל שלום.¹²

ד. **עשיית קרסים מברזל לאבנטי ספר תורה:** יש שכתב דנכון שלא לעשות הקרסים של אבנטי הס"ת מברזל אלא משאר מיני מתכות.¹³

ה. **ניקוב המצה בגלגלת ברזל:** כתב בערוך השלחן (או"ח תנט, ט) שהמנהג לנקב את המצות בגלגלת של ברזל, והדברי חיים נהג להשתמש בשל עץ ולא בשל ברזל, משום שאין להניף ברזל המקצר ימיו של אדם על המזבח, שמאריך ימיו של אדם, וכן מצה מאריכה ימיו של אדם משם שנאמר בזוהר (תצוה דף קפג ע"ב) דהוי מיכלא דאסוותא, וכן כתב יוסף אומץ (אות תסא), ובזמנינו הרבה מקפידים להשתמש בגלגלת פלסטיק שאינה מברזל, ויש בה גם יתרון שהיא חד פעמית ומשתמשים כל פעם בחדשה, ואין צורך בניקיונה (הלכה של פסח עמ' תו).

10. דבר חידוש ראה בשבולי הלקט (בהל' חוה"מ סי' רלא) שהביא שם את דברי רבינו ישעיה הראשון שכתב להוכיח ממה שאמרו במועד קטן (יח ע"א) שרבי יוחנן היה נוטל צפרניו בשיניו בחול המועד בהיותו בביהמ"ד, מכלל שבסכין אסור לטלם שאי אפשר שלא נמצא סכין בכל ביהמ"ד ליטלם. ודחה שבולי הלקט, דאין להוכיח מכאן לאיסורא, דמשום שאמרו בסנהדרין (פב ע"א) מכאן שאין נכנסין לביהמ"ד בכלי זין, לכן לא היה נמצא סכין בכל ביהמ"ד, שכלי ברזל אפילו כל שהוא נקרא כלי זין כדאיתא (בסנהדרין עו ע"ב) גלוי וידוע לפני הקדוש ברוך הוא שברזל ממית בכל שהוא, לפיכך לא נתנה בו התורה שיעור. ע"כ. וכ"כ רבי שלמה בן היתום במועד קטן (יח ע"א). ע"ש. וראה בזה בשו"ת עטרת פז (חלק א כרך ג, חושן משפט, יא).

11. בשו"ת שבט הלוי (ב, קלו) ציין: "ובס' ערוך השולחן יו"ד כ' דנוהגים לכתוב בנוצות עופות טהורים ואין כדאי לכתוב בברזל דנוקב, ועוד דהתורה מארכת ימים והברזל מקצר, ואף בחידושי תורה נכון לבלי לכתוב בקנה של ברזל מטעם זה... איברא נראה כהיום דיש עטים של זהב יש להקל לכתוב בהם בב' תנאים, א' אם קשה לו הכתיבה בנוצה, ב' דהכתיבה בעט זהב תהיה מהודרת יותר לדינא – וטעמא דילי דרואים אנו שאין מנקבים הקלף, ועוד דטעמא דברזל נבראת לקצר ימים הוא מדין מזבח דלא תניף עליהם ברזל שארז"ל אינו בדין שיונף המקצר על המאריך, והרמב"ן כתב סו"פ יתרו דברזל דוקא אסור, לא כסף וזהב יע"ש – וכדאי הגאון בני יונה לסמוך עליו שהוא עצמו כתב כן, אבל זולת זה אין לזוז מכתביה בנוצה כפי הנהוג לעולם".

12. 'פה ללב' לרבי רחמים ניסים יצחק פלאגי' (ח"ט אות א).

13. שו"ת שבט הקהתי ח"א סי' פג עפ"י הבעש"ט הנ"ל, ועל פי מה שכתב הבני יונה, שההיתר לכתוב ס"ת בקנה של ברזל, משום דעדיין לא הוי ס"ת שלימה, משמע דבשלימה אין כדאי.

- ו. **בציעת מצה בסכין:** יש שכתבו שאין לבצוע את המצה בסכין אלא ביד, שכן דרכו של עני לבצוע בידו ועוד שכשם שבמזבח נאמר (דברים כז, ה): "לא תניף עליו ברזל", כך אין להניף ברזל על המצה שמברכים עליה.¹⁴
- ז. **כיסוי סכין בברהמ"ז:** כתב הרוקח בהלכות סעודה (סי' שלב) בזה"ל: מכסין סכין בעת ברכת המזון על שם "לא תניף עליהם ברזל" (דברים כז, ה), במכילתא (שמות פי"א) איתא: אינו דין שיניף המקצר על המאריך, ושלחן כמזבח בשילהי דחגיגה. והביאו הבית יוסף (סי' קפ), וכן פסק בשו"ע (שם סעיף ה).¹⁵
- ח. **אחיזת סכין בברכת הנהנין:** יש שכתב, שלא יברך על פרי שהוא תחוב במזלג מברזל, ויש שכתבו שלכן יש לעשות המזלג משל כסף.¹⁶ יש שכתבו שאין לתחוב הפרי שמברך עליו בסכין אף שיאחוז הסכין בימינו. כי הם ב' הפכיים בנושא אחד, שהימין ממנה תוצאות חיים והסכין הוא כוחו של עשיו המקצר חיים (שו"ע הרב סעי' ח'), ויש הסוברים שבכלל זה כל כלי ברזל (ע"ד הפסוק לא תניף עליהם ברזל כי חרבך הנפת וכו') וגם כף ומזלג של ברזל, ולכן נהגו המקובלים שיהיה להם מזלג וכף של כסף.
- ט. **תיק ברזל למזוזה:** יש שכתבו שנכון לקבוע המזוזה בתיק שאינו מברזל, כעין שאמרו חז"ל (מדות ג, ד), במה שכתוב במזבח לא תניף עליהם ברזל, שאינו בדין שיונף המקצר על המאריך, ואף כאן המזוזה שנאמר בה למען ירבו וכו', שדרשוהו בשבת (לב ב) על המזוזה, אין להניחה בתיק של ברזל.¹⁷
- י. **הנפת ברזל על קורבן:** כתב הרב מנחם ריקאנטי ז"ל בעניין המליקה שלא להניף ברזל על הקורבן שהרי אפילו במזבח נאמר לא תניף עליהם ברזל כל שכן בקורבן עצמו אמנם

14. פמ"ג (תעג, א"א כ), כף החיים (שם ס"ק קכ).

15. ובבן איש חי (שנה ראשונה פרשת חקת סעיף ו) כתב: "נוהגים להסיר הסכין מן השלחן בשעת בהמ"ז, והמדקקים מסיירים כל כלי ברזל כגון המזלג והמספריים של נירות". עוד נציין למש"כ האשל אברהם (בוטשאטש, סי' קפ): "מה שמדקקים להסיר ברזל סכין משלחן בשעת ברכת המזון, נראה דהיינו מצד לשון שאומרים ברכה כו' ועל שלחן זה כו', ואנו מחזיקים בברכה שניתנה לנו ואין נוגעים לבחינת על חרבך תחיה, ולזה לא שייך כן בברכות שחוץ לברכת המזון. ובשעת מילה אוחזים דוקא הסכין כמו שכתבתי במקום אחר, וכן בשעת שחיטה, בשעת הברכות, רק בברכת המזון מסיירים. כנ"ל היטב".

16. כ"כ בספר רוח חיים א"ח (סי' רו) שכתב, שלא יברך על פרי שהוא תחוב במזלג מברזל, מטעם הנ"ל. ובבן איש חי (פר' בלק אות ד) ובכה"ח (סי' רו ס"ק לא) כתבו שלכן יש לעשות המזלג משל כסף.

17. כ"כ ה'דעת קדושים' יו"ד סי' ר"פ סק"א בשם הבעש"ט ז"ע, עפ"י מה שאמרו חז"ל לעניין מזבח עה"פ ולא תניף עליהם ברזל שאינו בדין שיונף המקצר על המאריך. וע"ע בשו"ת אפרקסתא דעניא (א, צט). וע"ע במאמרו של הרב הרצל הלל יצחק, בכתב עתה בית הלל (לג, תשס"ח), עמ' ע-עב. ויעוין עוד במקור מים חיים (דברים פרשת ואתחנן הערה סב) שהביא מקורות נוספים שהרחיבו את הדיון בזה.

בקורבן הבהמה אי אפשר בעניין אחר.¹⁸

18. וראה בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה רביעאה ב, רב) שכתב: "ודרך אגב ארשום מה שחידשתי בט"ו שבט תרכ"ו ד' יתרו בהא דאמרו שחיטה לאו עבודה היא ועיין תוס' יומא דף מ"ב ובזבחים דף י"ד כל הפירושים בזה ולפענ"ד נראה עפ"י מה שמצאתי ברמב"ן על התורה פ' יתרו בפסוק לא תבנה אתהן גזית האריך שם שברזל היה אסור להיות במקדש ובבית עולמים וכתב שבבית עולמים לא נעשה שום ברזל זולת הסכינים כי השחיטה אינה עבודה יעו"ש ואני אומר הרי זה בא ללמד ונמצא למד דמה"ט אמרו השחיטה לאו עבודה דהרי סכין עשוי מברזל ואם ה' עבודה לא יכשר בה ברזל וזה דבר חדש איברא דאין ראייה דהרי מותר לשחוט בצור ובזכוכית ובקרומות של קנה וא"כ שוב לא יהי' ברזל ואפ"ה יכול לשחוט בו. מיהו לפמ"ש הב"ח ביו"ד סי' וא"ו דמתכת הוא המובחר ולכתחלה אין שוחטין רק במתכת אם כן יש ראייה דשחיטה לאו עבודה דבקדשים ודאי מצוה מן המובחר במתכת והתב"ש דחה דבריו ולפמ"ש יש ראייה לדברי הב"ח ומתכת בודאי ברזל הוא דנחשת וכדומה בודאי אינו ראוי לשחיטה כמו ברזל כנלפענ"ד דבר חדש".

כ"כ השפתי כהן ע"ת פ' שמות, וכתב עוד שם דבר חידוש נוסף בטעם השימוש בצור, יעו"ש. וראה בחתם סופר (מסכת חולין דף טו.) שכתב: "אבל נ"ל בשנדקדק יצחק אמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה ולא אמר הנה הסכין המאכלת. ע"כ נ"ל שלא לקח סכין של מתכות שלא להניף עליו ברזל אלא של עץ קרימות של קנה דאפי' אי שחיטת עולה בעי כלי שרת דוקא ורבי ס"ל אין עושין כלי שרת של עץ כמ"ש תוס' לעיל ג' ע"א מ"מ היינו בביהמ"ק אבל אז היה כלי שרת של עץ וע"כ לא שאל יצחק אלא על העצים וסכין בכלל והיינו שני בקיעי עצים ר"ל שני מיני מצות בבקיעי עצים. א' לסכין וא' להדלקה ויבקעו שני מיני מים".

טהרות

